

DİVANÜ LÛGATİ’T-TÛRK’TEKİ YANSIMALI SÖZCÜKLERİN GÖREV VE ANLAMLARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI

*Ergün KOCA**

Özet:

Yansımalar, canlı cansız bütün varlıkların çıkardıkları sesleri yansıtan; dış görünüşlerini, hareketlerini betimleyen; insanların yalnız kendilerinin hissedebildiği duyuları, sezimleri deri, koku ve tat alma yoluyla hissettiren sözcüklerdir.

Dil biliminde önemli bir tarihsel kategori olarak yerini alan yansımalar; dilin doğuş teorilerinden başlayıp, dil biliminin temellerinden sayabileceğimiz “nedensizlik” ilkesiyle çelişip çelişmediği gibi inceleme alanlarına kadar birçok hususta tartışma konusu olmuş ve öne çıkartılmıştır.

Biz bu çalışmamızda, tarihî bir kategori olarak kabul ettiğimiz yansımalar sözcüklerin, Türkolojinin en önemli kaynaklarından biri olan Divanü Lûgati’-Türk teki izlerini aradık ve tespit ettiğimiz onlarca yansımalar sözcüğü görev ve anlamlarına göre sınıflandırmaya çalıştık.

***Anahtar sözcükler:** yansımalar, Divanü Lûgati’-Türk, ses yansımaları, biçim yansımaları, duyu (sezim) yansımaları sözcükler vb.*

A Lexico-Semantic Analysis of Reverberative Words in the Divanü Lûgati Türk

Abstract:

Reverberations or reflections “imitative words, onomatopoeia” reflect all the sounds made by living or dead creatures. They describe their appearances and actions. These words provide an explanation through taste, smell and touch about the senses felt only by individual himself.

Reverberations and reflections occupy an important historical category in linguistics. They were matter of discussion in various fields from the origin of language theories to the “arbitrariness” principle, one of the basic of linguistics, whether contradicts with them or not.

In this research, we found sizable number of examples of reverberations and

* Doç. Dr., Zirve Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi. e.koca06@gmail.com/ergun.koca@zirve.edu.tr

reflections in the “Divanu Lugatit Turk” -the compendium of the language of Turk- which is one of the most important sources of Turkology and we tried to categorize them according to their meanings and functions.

Key words: *Reflections, imitative words, onomatopoeia, “Divanu Lugatit Turk” (the compendium of the language of Turk), vocal reflection, form reflection, emotive (perceptive) reflection.*

Divanü Lûgati't-Türk (DLT), yazıldığı dönemin Türk dili, Türk kültürü, Türk toplumunun folklorik özellikleri bakımlarından eşsiz bir eseri, tükenmez bir inceleme kaynağı niteliğindeki Türklük bilimi hazinesidir. Bu hazine Türk dili, Türk kültürü, Türk dünyası için yazıldığı çağ ile bugünü birbirine bağlayan tarihî bir köprüdür.

İşte, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tarihsel bir kategori olarak kabul ettiğimiz yansımali sözcükleri, en önemli tarihî dayanaklarımızdan biri olan DLT'deki madde başı 8000'den fazla sözcüğün içerisinde incelediğimizde, madde başı yaklaşık 200 yansımali sözcüğün varlığını tespit ettik. Satır aralarında ve örnek metin olarak seçilen şiirlerde, savlarda kullanılan yansımaları, bu sayının dışında tuttuk. Bu yansımali sözcüklerin, Karahanlıların sözlü ve edebî dilinde sıkça kullanılması, bize devrin söz varlığının zenginleşmesinde ne denli etkili sözcük türlerinden olduğunu gördük.

Yansımali sözcükler günümüz Türk dillerinde nasıl kullanılıyor ve hangi özelliklere sahipse, XI. yüzyılda da genel olarak benzer nitelikler taşımaktadır. Bugünkü kullandığımız birçok yansımali sözcüğün o devrin dilindeki yansımaların temelinde geliştiği ve o dönem yansımalarının bugün de kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin, insan, hayvan ve tabiat taklidi bazı seslerin çok küçük sessel farklılıklarla bugünkü Türk dillerinde de varlığından söz edebiliriz. Atın “kişnemesi”; köpeğin “ürmesi”; kedinin “miyavlaması / muyavlaması”; kazın “kağ kuğ” diye ötmesi; koyunun keçinin “be / ma” diye çıkardığı sesler; suyun “şagılaması”; yağmurun “şar şar” yağması; dışın “sızlaması”, “kamaşması”; kulağın “çılınması”; kavun yenirken “şap şap / çab çab” diye çıkan sesler; çocukların “çiş çiş” diyerek çiş ettirilmesi; “dağ dung”, “pat” diye çıkan sesler gibi.

Bugün itibarıyla, bizi çepeçevre kuşatan canlı ve cansız varlıkların, nesnelerin (insan, hayvan, kuş, böcek, doğa olayları, cansız nesnelər..) çıkardığı sesleri taklit eden; dış görünüşlerini, hareketlerini betimleyen; insanların yalnız kendilerinin hissedebildiği duyuları, sezimleri deri, koku ve tat alma yoluyla hissettiren sözcükleri, görev ve anlamlarına göre:

1) Ses yansımali sözcükler

2) Biçim yansımali sözcükler

3) Duyu, sezim yansımali sözcükler (Түмүр 1987: 450; Абдувалиев – Садыков 1997: 266 – 268; Koca 2010: 90 vd.) olmak üzere üçe ayırarak

gruplayabiliriz.

Biz de, DLT'deki yansıma sözcükleri leksik-semantik açıdan üç gruba ayırarak vermeyi uygun bulduk. Kaşgarlı Mahmut'un belirttiği ses yansımali sözcüklere dikkatle bakılırsa, canlı ve cansız varlıkların doğa ile doğrudan doğruya ilişkide bulunarak sesleri taklit ettiği açıktır. Soyutluktan uzak olduğu farkedilir. Dolayısıyla DLT'deki ses yansımaları canlı ve cansız nesnelere çıkan sese benzetme ya da nesnelere dış görünümünü veya onların hareketlerinin canlı ve renkliliğini belirtmekle kalmayıp o hareketlerin insanın ruh durumuna yaptığı etki sonucu meydana gelen duyguları belirten kullanımlar da öne çıkar. Aynı zamanda "XI. yüzyılın dilinde, ses yansımali sözcükler bakımından oldukça zengin olarak, Karahanlı diline bir güzellik, akıcılık, açıklık, süs ve netlik kazandırarak en nazik özellikleri belirtmek için bu sözcükler kullanılmıştır." (Муталлибов 1959: 210)

Yansımali sözcüklerin atasözlerinde, şiirlerde geniş olarak kullanılması bu görüşümüze destekler. Örneğin *muyav*, kedinin çıkardığı bir sestir. Bu yansıma sözcük "*muş oğlu muyavu toğar* (Kedi yavrusu anası gibi miyavlar.)" (2, 14) atasözünde verilmek istenen mesajı temel oluşturur. Sözlükte bu atasözü için şu açıklama verilmiştir: "Bu atasözü huyu babasına benzeyen çocuklar için söylenir."

DLT'de madde başı olarak verilen yansıma sözcüklerin leksik-semantik sınıflandırmasına geçmeden evvel her biri birbirinden güzel dördlülüklerde geçen yansımali sözcüklerin kullanımlarına da göz atalım:¹

Alın tübü yaşardı

Urut otın yaşurdı

Kölniñ suwın küşerdi

Sığır boka müñreşür (2, 79)

Bu mısralarda baharın gelişi şöyle belirtilir: *Dağların tepeleri yeşerdi, kuru ot yerine yeni ot çıktı; gölün suyu doldu; sığır ve boğalar (sevinerek) böğrüşürler.* (2, 79)

Yine bahar konulu bir başka dördlülükte,

Yaşın atıp yaşnadı

Tuman turup tuşnadı

Adhgır kısır kişnedi

Öğür alıp okraşur: (1, 236)

"*Şimşek çaktı, bulut durup karşılaştı, aygır kısırak kişnedi, öğür alıp okraşur.*" (1, 236)

Baharı anlatan her iki dördlülükte de bahar yağmurlarına gebe bulutlardaki

¹ Makalemizde kullandığımız örnekler, Besim ATALAY'ın, TDK yayınları arasında çıkan "*Divânü Lügâti't-Türk*, Cilt- I, II, III (Çeviri) ve Dizin, 2006, Ankara" adlı eserinden alınmıştır.

şimşek çakması, şimşek gürültüsü yansımalarla ifade edilmiş ve sığır, boğa, kısrak ve aygırların baharın gelmesiyle birlikte canlanmaları, çıkardıkları sesleri tasvir eden *kışne-*, *müñre-*, *okra-* sözcükleriyle karşılanmıştır.

Yine başka bir şiirde,
Öpkem kelip ogradım
Arslan layu *kökredim*
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar (1, 125)

“Öfkem geldi, uğradım, arslan gibi *kökredim*, yiğitlerin başını *doğradım*. Şimdi beni kim tutar.” (1, 125) şeklinde günümüz Türkçesine çevrilen mısralarda, kahramanlık ve cesaret anlatılırken hayvanların kralı aslanın ürkütücü sesini tasvir eden *kükre-* yansıma eylemi kullanılmıştır.

Bir başka dördlükte,
Katun sini *çoğladı*
Tenğüt begin yağıladı
Kanı akıp *jagıladı*
Boyun suwin kızıl sagdı (3, 325)

“Katun sini *bağırđı*, *çağırđı*. Tenğüt Beyi ile *düşmanlaştı*. Kanı akıp *çağladı*. Boynumun suyunu kızıl sağdı.” (3, 325)

Dördlükte, Katun sini halkı ile Tenğüt halkı arasındaki düşmanlığın, savaşın, savaş hengâmelerinin, insanların coşkusunun *bağır-*, *çağır-* yansıma eylemleriyle; savaşın dehşetinin ve sonuçlarının *kanın su gibi çağlaması* ifadesiyle karşılandığını görüyoruz.

Bir başka dördlükte,
Ördi bulit *inğraşu*
Aktı akın *münğreşü*
Kaldı budun *tanğlaşu*
Kökrer takı *manğraşur* (3, 398)

“İnleyerek bulut *koptu*, *gürültü* ile *seller aktı*, halk hayret etti, *şaşaladı*. *Bağırarak ta kökrer*.” (3, 398)

Dördlükte yağmur bulutlarının toplanıp yağmura dönmesini *inle-*; bulutların yağmura dönüşmesini *gürül gürül akmak-*; halkın bu muhteşem doğa olayı karşısındaki tutumunu *şaşala-*; kuvvetli bir yağmurun göstergesi olan şimşek çakmasını *kükre-* ve *bağır-* yansıma sözcüklerinin karşıladığını görmekteyiz. *Divan*'da, yukarıda verilen dördlükler dışında daha birçok beyit ve dördlükte de yansıma sözcüklerin varlığından söz edebiliriz. Şiirin, dilin

en güzel kullanıldığı, en seçkin sözcüklerle şekillenen bir edebî tür olduğunu düşünürsek, *Divan*'daki örneklerde yansıma sözcüklerin sıkça kullanılması, dönem dilindeki yerini ve önemini alenen göstermektedir.

DLT'de yansımalarla ilgili olarak tespit edilen bir başka husus da kimi sözcüklerin eş anlamlı kullanımlarının varlığıdır. Dil biliminde bir dilin yaşı tartışılırken eş anlamlı sözcüklerin çokluğu önemli bir gösterge olarak sunulmaktadır. *Divan*'da semantik açıdan aynı anlamı bildiren farklı yansımali sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir. Kaşgarlı, sözlüğünde yansımaların fonetik varyasyonlarına dikkat çekerek bütün kullanımlar hakkında geniş bilgiler vermiştir. Bu durum XI. asırda kullanılan dilde yansımali sözcüklerin bir hayli geliştiğini, dile canlılık ve renklilik kattığını gösterir. Örneklersek:

“Suw çağıladı. (Su çağladı.)” cümlesindeki “çağıladı” yansıma sözcüğünün “jagıladı”, “şagıladı” gibi farklı fonetik biçimlerinin kullanımını da göstermiş ve bunların hepsinin aynı anlamı karşıladığını belirtmiştir. (3, 324)

“Ol kagunuğ şap şap yedi. (O, kavunu şapur şapur yedi.)” (3,146) ve “Ol erük çap çap yedi (O, eriği şapır şupur yedi.)”(1, 318) cümlelerinde geçen ‘şap şap’ ve ‘çap çap’ yansıma sözcükleri sulu şeylerin şapırdatarak yenmesini tasvir eden eş anlamlı kullanımlardır.

Divanda geçen şu cümlelerde “Çars çars: ol anı çars çars urdı. (O, onu çat çat diye ses çıkartarak dövdü / patakladı.)” (1, 348), “Çat çat: çat çat urdı. (Çat çat vurdu. Bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı sesi anlatır.)” (1, 320), “Tus tus: anı tus tus urdı. (Onun elbisesi üzerine çabuk çabuk vurdu.)”. (3,124), “Tus tus urdı, Tıp tıp vurdu. (Keçe ve elbise gibi her yumşak nesneye vurmaktan çıkan sesi anlatır.)” (1, 329), “Şap şap: anı şap şap boyunladı. (Onun şap şap boynuna vurdu, şaplakladı.)” (3,145), “Tap tap: al anı tap tap urdı. (O onun her yanına çabuk çabuk vurdu.)” (3,145), “Dük: dük urdı. (Yumruğu ile yavaşçana vurdu.)” (1, 334) vb. “ur-” eylemiyle kullanılan *çars çars, çat çat, tus tus, şap şap, tap tap dük* vb. yansımalar farklı leksik öğeler olmalarına rağmen semantik bakımdan aynı anlama sahiptir. Ancak bu kadar farklı yansıma sözcüğün “ur-” eylemiyle kurulması, vurmanın gücüne ve ölçüsüne, neyle, nereye ve nasıl vurulduğuna göre farklı sözcüklerin seçilmesi dönemin söz varlığındaki yansımaların çeşitliliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Demek ki XI. asrın dilinde büyük bir önem taşıyan yansıma sözcükler hakkında Kaşgarlı Mahmut'un verdiği bilgiler, bize, yansıma sözcüklerin o devrin dilindeki anlamlarının zenginliğini ve aktif olarak kullanıldığını gösterir. İşte bu düşüncelerle DLT'deki yansımaları görev ve anlamlarına göre üç grupta sınıflandırmaya çalıştık.

I. SES YANSIMALI SÖZCÜKLER

Ses yansımali sözcükler, insanların işitme duyusuyla alakalı olup canlı ve cansız nesnelere çıkan sesi taklit ederek karşılayan sözcüklerdir.

“Bu gruba dâhil olan sözcükler hem insanın konuşma ya da diğer organlarından (Örneğin: gülme, ağlama, bağırma, haykırma, ıslık çalma, öksürme, koşma, düşme...), hayvanlar, böcekler, kuşlardan çıkan sesleri, gürültüleri hem de doğa olaylarının (şimşek çakması, gök gürlemesi, suyun şar şar akması, ağaçların uğuldaması,...) meydana getirdikleri çeşitli nesnelere hareketlerinden, farklı durumlarından ve değişmelerinden çıkan sesleri taklit ederek gösterir.” (Koca 2010: 90 vd.)

DLT’de belirlediğimiz ses yansımali sözcükleri anlamlarına göre şu alt gruplara ayırıp, inceleyebiliriz:

1. Hayvanların Çıkarıldığı Her Türü Sesleri Taklit Etmede Kullanılan Ses Yansımali Sözcükler:

Anğıla- : yek *anğıladı* – eşek *anırdı*. (1, 311)

Bakır- : teway *bakırdı* – deve *bağırdı*. (3, 186)

Bele- : koy *beledi* – koyun *meledi*. Koyun meleyince çıkan ses. (3, 206)

Bırkır- : at *bırkırdı* – at *homurdandı*, genizden ses çıkardı. (2, 171)

Bırkığ- : Atın ve eşeğin genizden ses çıkarması. (1, 461)

Bozla- : titir *bozladı* – dişi deve *bozladı*, *bağırdı*. Devenin çıkardığı sesi karşılar. (3, 291)

Bozlat- : ol botunu *bozlattı* – o potuğu, deve yavrusunu *böğürttü*. (2, 341)

Çanğıla- : ıt *çanğıladı* – köpek dövülerek *çeniledi*. Bu köpeklerin normal olarak çıkardıkları ürmekten farklı bir sestir. (3, 404)

Kişne- : at *kişnedi* – at *kişnedi*, katır *kişnedi* – katır *anırdı*. (3, 302)

Kökre- : arslan *kökredi* – aslan *kükredi*. Bogra *kökredi* – aygır *kükredi*. (3, 282)

Ma- : Keçi ve kuzuların seslerini karşılayan sözcük. (3, 214)

Muyav- : muş oğlu *muyavu* togar – kedi yavrusu *miyavlıyarak* doğar. Kedi yavrusunun annesini aradığında, annesini çağırduğunda çıkan sesi taklit eder. (2, 14)

Münğre- : udh *münğredi* – öküz *böğürdü*. Öküz sesini taklit eder. (3,403)

Münğret- : ol udh *münğretti* – O, öküzü *böğürttü*. (2, 358)

Okra- : at *okradı* – at *kişnedi*. Yem zamanında atın homurdanmalarını, sabırsız kişnemelerini karşılayan sözcük. (1, 275)

Okraş- : yund kamuğ *okraşdı* – bütün atlar “yemi görünce” *kişnediler*. (1, 235)

Sıkır- : kuş *sıkırdı* – kuş *ıslık* çalar gibi ses çıkardı. (2, 83)

Takır takır (et-): at adhakı *takır takır etti* – atın ayağı *takır takır* ses çıkardı. Yürüyünce atın ayaklarından çıkan “takır takır” sesini karşılar. (1, 361)

Tikir tikir (et-): *tikir tikir etti*. Bu da yukarıda verilen takır takır ses yansıması ile aynı anlamda kullanılır. (1, 361)

Tikreş- : atlar adhakı *tikreşdi* – atların ayağı ses verdi. (2, 209)

Uluş-: bōri barça *uluşdı* – bütün kurtlar *uluştı*. (1, 188)

Ūr-: it *ürdi* – it *ürdü*. (1, 164)

Yukarıda verilen kullanımda da görüldüğü gibi *Divan*'da attan deveye, inekten koyuna, köpekten kediyeye kadar hayatın içinde var olan tüm hayvanların her türlü hâllerinde çıkardıkları sesleri farklı varyasyonlarıyla görmekteyiz.

2. Çocukları, Hayvan Yavrularını Çağırma Anlamında Kullanılan Ses Yansımali Sözcükler:

Tükü tükü: Köpek eniğini çağırma için kullanılır. (3, 229)

Karı kırı (kırı kırı): Tay, kısrağın arkasında kaldığı zaman ‘*kırı kırı*’ diye çağırılır. “kurrıh kurrıh” da denir. (3, 223)

3. Kuşların, Böceklerin Çıkardıkları Sesleri Taklit Etmede Kullanılan Yansımali Sözcükler:

Sır (et-): Ağustos böceğinin çıkardığı sesi anlatır. (1, 324)

Kağ kuğ (et-): kaz *kağ kuğ etti* – kaz “kak kuk” diye öttü. (3, 128)

Buç buç (öt-): *Buç buç öter* semürgek / Boğzı uçun menğlenür. Güzel öten semürgek kuşu tane gördüğünde boğazı için toplar. (2, 290)

Sing (et-): kimünçe *sing etti* – sivrisinek *vızladı*. Karasinek ses verirse de yine böyle denir. (3, 368)

Kanğ (et-): kaz *kanğ etti* – kaz ses verdi. (3, 358)

Sayra-: sanduvaç *sayradı* – bülbül şakıdı. (3, 311)

Sayraş-: kuşlar *sayraştı* – kuşlar *ötüştü*. (3, 194)

4. İnsanlardan Çıkan Her Türli Sesleri Taklit Etmede Kullanılan Yansımali Sözcükler:

Asur-: er *asurdı* – adam *aksırdı*. (1, 178)

Asurgan: bu er telim *asurgan* – bu adam çok *aksırır*. (1, 156)

Asruş-: ikki er *asruşdı* – iki adam hangimiz daha çok *aksıracağız* diye *aksırmakta* yarış etti. (1, 234)

Asurtgu: *asurtgu* ot – *aksırtan* ot. (3, 442)

Ahla-: er *ahladı* – adamcağız, göğsünü geçirdi, ah dedi, ah diye ses çıkardı. (3, 118)

Badar badar: *badar badar* yügürdü – *patır patır*, ayağının sesi işitilerek yürüdü, geçti. (1, 360)

Banğ: oğlan *banğ sıgtadı* – çocuk *bağırarak ağladı*. Çocuk gibi bağırarak ağladı. (3, 356)

Çarla-: oğlan *çarladı* – oğlan *çarladı*, çocuk *cırladı*, ağladı. (3, 295)

Çıkra-: tış *çıkıradı* – diş *gıcırdadı*. (3, 280)

Çıkraş-: tış *çıkraştı* – diş *gıcırdadı*, *çıkırdadı*. (2, 280)

Çingrak: *çingrak ün* – gür ve pürüzsüz ses. (3, 383)

Çirt: *çirt südhı* – birisi dişlerinin arasından “*çirt*” diye *tükrük* çıkardı. (1, 341)

Çişe-: oğlan *çışedi* – çocuk *çışedi*, *çış etti*, pisledi. (3, 267)

Çişet-: uragut kençin *çışetti* – kadın çocuğunu *çışetti*. (2, 307)

Çogıla-: er *çogıladı* – adam *bağırıldı*, *çağırıldı*. (3, 324)

Igla-: oğlan *ıgladı* – çocuk ağladı. (1, 287)

Kars kars: *kars kars* aya yaptı – o, el ayasını birbirine vurarak ses çıkardı. Bu el çırpılmaktan çıkan sesi anlatır. (1, 348)

Kart kurt (et-): elig *kart kurt etti* – parmaklar *çıtladı*. (1, 342)

Kegir-: er *kegirdi* – adam *geğirdi*. (2, 84)

Kıçıla-: ol meni *kıçıladı* – o, beni *gıdıkladı*. Bu insanı güldürmek için koltuğunu ve ayağının altını kaşımakla olur. (3, 323)

Kıkır-: er *kıkırdı* – adam yüksek sesle *çağırıldı*, seslendi. (1, 83)

Kıkırış-: eren kamuğ *kıkırıştı* – bütün adamlar *bağırıştı*, *çağırıştı*. (2, 220)

Küngren-: er şıka *küngrendi* - adam işe harınlaşarak kendi kendine söylendi, *mirıldandı*. (3, 399)

Manğra-: er *manğradı* – adam *bağırıldı*. (3, 402)

Manğrat-: ol anı *manğrattı* – o, onu *bağırtdı*. (3, 402)

Münğret-: ol erni urup *münğretti* – o, adamı döğüp *böğürttü*. O, adamı döğerek öküz böğürtür gibi *böğürttü*. (2, 358)

Orlaş- : budun kamuğ *orlaşdı* – bütün halk *bağırıştı*, *çağırıştı*, *gürültü yaptı*. (1, 239)

Osur-: er *osurdu* – adam *osurdu*. (1, 178)

Osruk: osuruk (1, 99)

Osurgan: bu er ol *osurgan* – bu adam çok *osurur*. (1, 156)

Osriş-: olar ikki *osruştu* – onlar ikisi *osurmakta* yarış ettiler. (1,234)

Öp-: ol meni *öpdi* – o beni *öpti*. (1,163)

Öpiş-: ol mening birle *öpişdi* – o benimle *öpişti*. (1,180)

Öptür- : ol anı *öptürdi* – o, onu *öptürdü*. (1,217)

Sart surt (kıl-): anıñ adhakı *sart surt kıldı* – onun ayağı *fart furt etti*. Bu ayağın pabuç içinde çıkardığı sesin taklididir.(1, 342)

Sıgta- : oğlan *sıgtadı* – çocuk *ağladı*. (3, 275)

Sıgtaş- : kişi kamuğ *sıgtaşdı* – bütün halk *ağlaştı*. (2, 211)

Sıkriş- : olar barça *sıkrişdı* – onlar, hepsi ılık çalar gibi ses çıkardılar. Yılan ve benzeri hayvanlardan ses çıkarsa da böyle denir. (2, 213)

Sittür- (sidhtür-): ol oğln *sittürdi* – o, oğlunu *işetti*, *siydirdi*. (2, 183)

Sukı-: ol anı *sukıdı* – o, onu parmağıyla *gıdıkladı*. (3, 269)

Sut-: ol kişi yüzinge *sutti* – o, adamın yüzüne *tükürdü*. (2, 295)

Sut-: ol anıñ yüzinge *sutturdi* – o, onun yüzüne *tükürttü*. (2, 183)

Sudh-: er sudhtı – adam *tükürdü*. Kökge sudhsa yüzge tüşür – Göge *tükürse* yüze düşer (Göge tüküren adamın yüzüne tükürüğü düşer). (3, 439)

Şuwşaş-: ol anıñ birle *şuwşaşdı* – o, onunla gizli söz *fısıldaştı*. (2, 350)

Urı kıkı: gürültü, haykırış. (3, 227)

Üri: ses, gürültü. Şu savda da gelmiştir. “Üri kopsa oğuş aklışur. Yağı gelse imrem tepreşür – bir *gürültü* kopsa hısım, akraba akışır. Bir düşman gelse halk yerinden oynar. (1, 88)

Yıgla- : oğlan *yıgladı* – çocuk *ağladı*. (3, 309)

Zap zap: *zap zap bargıl* – *zıp zıp* koş, çabuk git. Çabuk çabuk, hızlı hızlı yürümekten çıkan sesi yansıtır. (1, 319)

İnsanlarla ilgili yansıma sözcüklerin DLT’de bu denli çok kullanılmış olması, bugün olduğu gibi o dönemde de insanoğlunun çıkardığı her türlü sesin taklit yoluyla adlandırıldığını gösterir. Bu sözcüklerin tamamı sözlükte madde başı olarak verilmiştir. Örneklerde görüldüğü gibi yalnız kök hâlinde değil aynı zamanda türetilmiş kullanımları da görülmektedir. Bu türeme yansımaların yapı olarak ad ve eylem gibi temel sözcük türlerinden bu yönüyle hiç de geri kalmadığının ispatıdır.

5. İnsanların ve Hayvanların Yerken, İçerken Çıkardığı Sesleri Taklit Etmede Kullanılan Yansımali Sözcükler:

Çab çab: ol erük *çap çap* yedi – o eriği *şapır şupur, şapırdatarak* yedi. (1, 318)

Çar çur : Ol *çarçur* yedi – o, eline geçen şeyi (abur cubur) yedi, bir şey bırakmadı. (1, 323)

Karç kurç: er turmuznı *karç kurç* yedi – adam şenhıyarını *katır kutur* yedi. (1, 343)

Kürt kürt: at arpanı *kürt kürt* yedi – at arpayı *kütür kütür* yedi. Hıyar ve hıyara benzer şeyleri ses çıkartarak yiyen kimse için de böyle söylenir. (1, 343)

Op-: er suw *opdı* – adam suyu *höpürdeterek içti*. (1,172)

Şap şap: ol kagununğ *şap şap* yedi – o, kavunu *şapur şupur* yedi. Şeftali ve başka sulu şeyler şapırdatılarak yenirse yine böyle denir. (3, 146)

Sur sur: er *sur sur* mün öpti – adam *şarul şurul* çorba içti. Bu dudağın sesini anlatır. (3, 122)

Canlıların en doğal ihtiyaçlarından olan yemek ve içmek, sözlükte genellikle ikileme yoluyla karşılanmıştır. Canlıların sert, yumuşak ya da sıvı şeyleri yerken çıkardıkları sesleri adlandırma da fonetik seçicilik hemen öne çıkmaktadır. Örneğin hıyar ve arpa gibi sert nesnelere için “karç kurç, kürt kürt” gibi katı maddelerden çıkan seslere benzer bir taklit tercih edilirken sıvılar için “şap şap, çap çap” gibi su sesini andıran adlandırmalar yapılmıştır.

6. Cansız Nesnelere Çıkardıkları (Çarpma, Düşme, Kırılma, Sürtünme ...) Seslerini Taklit Etmede Kullanılan Yansımali Sözcükler:

Böng (et-): *böng etti* – ağır bir şey yere düşerek ses verdi. (3, 354)

Buldur buldur (et-): taş kudhuğka tüşti, *buldur buldur etti* – kuyuya taş düştü *güldür güldür etti*. (1, 456)

Buk: kagun *buk* yerge tüştü – kavun *pat* diyerek yere düştü. İçi boş olan herhangi bir şey yere düşüp yarılırsa ‘buk etti’ denir, bu sesi anlatır. (3,129)

Büksül-: kap *büksüldi* – kap *çatladi*, yarıldı. Herhangi bir kap çatlar ve yarılırsa yine böyle denir. (2, 229)

Çak çuk (et-): *çak çuk etti* – odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan sesi bildirir. (1, 333)

Çaldır çaldır: ok kişte *çaldır çaldır etti* – ok sadakta *çaldır çaldır etti*. Yel estiği zaman kuru otların çıkardığı sese de böyle denir. (1, 457)

Çaxşa-: taş *çaxşadı* – taş *çağıl çuğul etti*, çakıl ses verdi. Ziyet eşyası vb. şeyler ses verirse yine böyle denir. (3, 286)

Çatıla- berge *çatıladı* – kamçı *şakladı*. Herhangi bir şey kamçı şakırtısı gibi verirse yine böyle denir. (3, 323)

Çıgil tıgil: ok kiş içre *çıgil tıgil* kıldı – ok sadakta *çıgil çıgil /çığıl çıgil etti*. Sert şeyler birbirine dokununca, sürtününce çıkan ses. (1, 393)

Çifila-: küp *çifıladı* – küp *çıgil çıgil* ses verdi. Şıra kaynarken ses verirse yine böyle denir. (3, 325)

Çıkra- : kapuğ *çıkıradı* – kapı *gıcırdadı*. (3, 280)

Çingil (çingil et-): yüğün *çingil çingil etti* – gem *çingil çingil etti*. Atın geminin dişlere sürtünmesinden çıkan sesin taklidi. (3, 366)

Çilda-: ol kişte *çıldadı* – ok sadakta *çıldır çıldır etti*. (3, 281)

Çır: anıñ tonın *çır yırttı* – onun elbisesini *cirt yıttı*. Elbise yırtılmaktan, yırtılmaktan çıkan sesi bildirir. Kürk ve diğere giysiler yırtılınca çıkan ses. (1, 323)

Çıñra-: ol konğragu *çıñğıradı* – o çan *çınıladı*. (3, 402)

Çıñrat-: ol konğragu *çıñğıratı* – o çingırağı, konırağı, tongurağı *çınılattı*. O, tongurukları çınılattı, yularla ses verdirdi. (2, 402)

Çiring: Leğenin veya leğene benzer şeylerin çıkardığı sesi anlatır. (3, 370)

Danğ (dunğ et-): *danğ dunğ etti* nenğ – bir şey dan dun diye ses verdi, duyuldu. Bu söz “tanğ tunğ etti” sözü gibidir, “ses verdi” demektir. (3, 357)

Kaldra-: ton *kaldıradı* – elbise *hışırdadı*. (3, 447)

Kaldruğa: *kaldruğa* ton – *hışırtı* yapan yapan elbise. Kâğıt ve kâğıt gibi hışırtı yapan herhangi bir şey içinde böyle denir. (3, 442)

Kırk-: ol koyun *kırktdı* – o koyunun yününü *kırktı*. (3, 422)

Külre-: taş kuduğda *külredi* – taş kuyuda *gürledi*. (3, 283)

Küldre-: taş kudhuğ içre *küldredi* – taş kuyunun içinde *küldür küldür etti* (taş kuyuda ses verdi ve derinliğini bildirdi). (3, 448)

Pat: pat tüşti – ağır bir şey düştüğü zaman çıkardığı ses için ‘*pat düştü*’ denir. (1, 320)

Tırt (tırt) : anıñ tonın *tırt tırt yırttı* – onun elbisesini *cart cart yırttı*. (1, 341)

Tıñıla- : nenğ *tıñıladı* – havan gibi bir şey yere düşerek ses verdi. (3, 404)

Tonğ (tunğ et-): *tonğ tunğ etti* – katı bir şey sert bir şey üzerine düşerek ses verdi. (3, 356)

Tok tok (et-): *tok tok etti* – taşın taşa vurmasından çıkan ses gibi ses verdi. (1, 332)

Yasıman: Su boşaltılırken boğazı *gır gır* eden testi. (3, 38)

Divan’da bolca örneği olan bir kategoridir. Çünkü insanın etrafında var olan, yaşamının içinde yerini almış birçok nesne düşme, çarpma, kırılma vb. durumlarda ses çıkarır. Bu sesler bol alternatifli sözlükte madde başı olarak yerini almıştır.

7. Doğa Olaylarına İlişkin Sesleri Taklit Etmede Kullanılan Ses Yansımaları:

Çagıla-: suw *çagıladı* (*jagıladı*, *şagıladı*) – su *çağladı*. (3, 324)

Kökre-: bulıt *kökredi* – bulut *kükredi* (*gürledi*). Şu atasözünde de bu sözcük kullanılmıştır. “tegirmende toğmuş sıçgan kök kökreginge korkmas – değirmende doğan sıçan gök gürlendiğinde korkmaz.” (3, 282)

Kökreş-: bulıtlar kamuğ *kökreşdi* – bulutlar bütün *gürledi*, *kükredi*. (2, 222)

Külren-: kök *kürlendi* – gök *gürledi*. (2, 252)

Pürkür- : yugçı tonka suw *pürkürdi* – yuyucu, tavlama için elbiseye su püskürdü. Kan pürkürdi – kan fişkirdi, kan yaradan *fişkirdi*. (2, 171)

Sark-: suw *sarktı* – su *sızdı*. Herhangi bir akar, bir şeyden sızar, damlarsa yine böyle denir. (3, 421)

Şar şar: yağmur şiddetli yağınca çıkan ses. (1, 324)

Tam-: suw *tamdı* – su *damladı*. (2, 26)

Tamçır-: suw *tamçırdı* – su *damladı*. (2, 201)

Tamçur-: yağmur *tamçurdu* – yağmur *sepeledi*. (2, 175)

Tamiş-: suw *tamişdi* – su *damladı*. (2, 110)

Tamıt-: ol suwnı *tamıttı* – o suyu *damlattı*. (2, 311)

Tamtur- : anıñ agzınğa suw *tamturdu* – onun ağzına su *damlattı*. (2, 175)

Tamgur- / Tamgır-: suw *tamgurdu* – su *damlayayazdı*, buzdun su damlayayazdı. (2, 179)

Tamuz- : ol suw *tamuzdı* – o, su *damlattı*. (2, 86)

Cıf: Hurma ve üzüm gibi şeylerin şirasının çömlek ve tencerede kaynamasından çıkan sesi anlatır. (1, 332)

Yanğkula-: tağ *yanğkuladı* – dağ *ses verdi*. Bu nasıl bağırırsan dağın öyle ses vermesidir. (3, 410)

Çür çür: Süt sağılırken kaptan çıkardığı sesi anlatır. Herhangi bir akar, ses çıkardığı zaman böyle denir. (1, 323)

Cur cur: tewi emgi *çurçur* – deve sağılırken kaptan çıkardığı sesi anlatan bir kelime. (1, 486)

8. Hayvanlara Seslenmeyi ve Bir Şeyler Yapmalarını İstemeyi İfade Eden Ses Yansımali Sözcükler:

Çik çik: Keçiyi çağırma için kullanılır, sürmek için de böyle denir. (1,334)

Çilik çilik: Keçiyi çağırma zamanında kullanılır. (1, 388)

- Çök çök: Deveyi ıhtırmak için kullanılır. (1, 334)
 Çuh çuh: Atı yürütmek ve azarlamak için çıkarılan ses. (3, 117)
 Hoç hoç: Keçiler güdülürken, sürülürken çıkarılan ses. (2, 282)
 Heç heç: Atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses. (2, 282)
 Kah kah: Köpeği çağırarak için çıkarılan ses. (3,118)
 Op op: Eşeğin ayağı kaydığında söylenir. (1, 34)
 Tuşu tuşu: Eşek durdurulmak istendiği zaman kullanılır. (3, 224)
 Tah tah: Salındıktan sonra Şahin' in çağrıldığı bir söz. (3,117)
 Uş uş: Öküzü suvarmak için çıkarılan ses. (1, 36)
 Zak zak: Koçları tos yapmaya kışkırtmak için kullanılan bir kelime. (1,333)

DLT'deki madde başı olarak verilen kök ya da türemiş hâlde onlarca ses yansımali sözcüğü yukarıda sekiz grupta ele aldık. İnsanların çıkardıkları her türlü sesin taklidinden başlayarak hayvanların, katı ve sıvı maddelerin, doğada gerçekleşen olayların taklitlerinin hem de farklı kullanımlarıyla sözlükte karşılandığını gördük. Bu durum DLT'nin söz varlığında leksiko-semantik bir öge olarak yansımaların önemini açıkça ortaya koymaktadır.

II- BİÇİM YANSIMALI SÖZCÜKLER

Biçim yansımali sözcükler, canlı ya da cansız maddelerin görünüşüne, onların hareketine bağlı yansımaya bildirir (Кудайбергенов–Турсунов 1980: 453-461). Biçim yansımali sözcükler, ses gövdesi, morfolojik yapısı, söz dizimsel görevi ve bazı anlam özellikleri bakımından ses yansımali sözcüklere benzemektedir. Ancak bu iki yansıma arasında farklar vardır. Bunlardan en önemlisi, ses yansımali sözcükler *işitme* duyusuna dayanarak çevredeki duyulan her türlü sesleri taklit ederek göstermesine karşılık, biçim yansımali sözcükler *görme* ve *hissetme* duyularına dayanarak gözle görünen ve hissedilen çeşitli hareketlerin, görünümünün ve durumlarının biçimini taklit eder.

DLT'de yukarıda belirtilen özelliklere sahip olan biçim yansımali sözcükleri görev ve anlamlarına göre şu gruplara ayırmak mümkündür.

1. Hareketin Çabukluğunu, Hızını, Ani Olay ya da Ani Işık Görüntülerini Bildiren Biçim Yansımali Sözcükler:

- Külf: tam *külf* yıkıldı – dam *gürültü ile çabukcana* yıkıldı. (1,348)
 Kama-: köz *kamadı* – göz kamaştı, güneş ışığından göz *kamaştı*. (3, 272)
 Ürdi: ol ot *ürdi* – o, ateş *üfledi*. (1,164)
 Yaşın: Şimşek. (3, 22)
 Yaşınlg: *yaşınlg* bulut – *şimşekli* bulut.(3, 50)

Yaşna-: *yaşın yaşnadı – şimşek çaktı.* (3, 310)

Yaşnat-: *Tengri yaşın yaşnattı – Tanrı şimşek çaktırdı.* Bir adam kılıcı parlatırsa yine böyle denir. (2, 356)

Yal-: *ot yaldı – ateş alevlendi.* (3, 63)

Yalın: *ot yalını – ateş alevi.* (3, 23)

Yaltur-: *tüpi otuğ yalturdu – yel ateşi alevlendirdi.* (3, 96)

Yaldra- : *kün yaldradı – güneş az ışıldı, az parladı.* Şimşek ve ateş ve buna benzer şeyler az yaldırarsa yine böyle denir.(3, 437)

Yaldruk: *yaldruk neng – cilalı leğen gibi parlak nesne.* (3, 432)

Yapur-: *ol yering yapurdu – o yeri parlattı.* (3, 67)

Yarp: *İnsan sevindiği zaman yüzüne gelen parlaklık, yalabıklık.* (3, 6)

Yaru-: *kün yarudı – güneş ışıldı.* Karanlık bir yere ışık girerse yine böyle denir. (3, 86)

Yaruk: *yaruk yer – aydınlık yer. yap yaruk neng – çok aydınlık nesne.* (3, 51)

Yoldra- : *kılıç yoldradı – kılıç parladı.* Herhangi bir cevher ya da maden parlarsa yine böyle denir. (3,437)

Yolrit-: *ol ot yolrittı – o ateşi alevlendirdi.* Ol tuçuğ yolrittı – o tuncu parlattı. (2, 353)

Yuşul-: *kan yuşuldu – kan (birden) fişkırdı.*(3, 79)

2. İnsanların, Hayvanların vb. Canlıların veya Onların Bazı Organlarının Dışa Yansıyan Hareketlerinin, Görünüşlerinin Tasvirini Belirten Biçim Yansımali Sözcükler:

Belinğ: *ürkeklik, korkaklık betimler.* (3, 370)

Belinğçi: *ürkek, korkak kişi.* (3, 370)

Belinğle-: *er belinğledi – adam belinledi, adam bir korku ile uykusundan sıçradı.* Herhangi bir hayvan bir şeyden korkup sıçrayarak ürkerse yine böyle denir. (3, 409)

Bez-: *er tulıgdın bezdi – adam soğuktan titredi.* (2, 305)

Bezik: *ol bezik bezdi – o bir titreme titredi.* (1, 385)

Bezit- : *tumluğ anı bezitti – soğuk onu titretti.* (2, 305)

Burkur-: *işlar yüzi burkurdu – kadının yüzü buruştu, derisi büzüldü.* (2,171)

Çokraş-: *tebizler çokraştı – çorak yerler dalgalandı.* Herhangi çokluk kaynadığı ve dalgalandığı zaman da böyle denir. Kişi birbir içinde çokraştı – insanlar birbirine girerek dalgalandı. (2, 208)

Kasna-: *er tumluğka kasnadı – adam soğukta zırcıdı, soğuktan adamın*

alt çenesi üst çenesine vurdu. (3, 302)

Kasnat-: tumluğ anı *kasnattı* –soğuk onu *titretti*, soğuk onu alt dişi üst dişine vuracak derecede *titretti*. (3, 302)

Talbin-: kuş *talbındı* – kuş *talbındı*, *çırpındı*. (2, 240)

Talpır-: kuş *talpırdı* – kuş kanadıyla *dalbındı*, *çırpındı*, *çarpındı*. Dalbınan, çarpınan her şey için de böyle denir. (2, 173)

Talpiş-: kuşlar kamuğ *talpıştı* – kuşlar bütün *talpıştı* (*kanat çırpıştı*), kuşlar kanatlarıyla *talpıştılar*. (2, 204)

Tanğız-: er öpkesinde *tanğızdı* – adam öfkesinden şişti. Bu öfke ile kabarmaktır. (3, 392)

Taprı-: tewi *taprıdı* - deve *sıçradı*, *hopladı*. (3, 277)

Tapraş-: tewey kamuğ *tapraşdı* - deve *sıçraştı*, *hoplaştı*. (2, 217)

Tanğla-: er ışık *tanğladı* – adam işi *danladı*, *utandı*, *şaşırdı*. (3, 403)

Tanğlaş-: kişiler bu ışık *tanğlaştı* – halk bu işe *şaştı*. (3, 398)

Tanğlat-: ol meni *tanğlattı* – o, beni *danlattı* (o, beni şaşılacak şeye düşürdü, şaşırttı).

(2, 358)

Tanğsuk-: *tanğsuk nenğ* – şaşılacak şey (3, 382)

Tırmaş-: olar ikki *tırmaştı* – onlar ikisi *tırmaştı*, *kaşındı*. (2, 207)

Titreş- : kişi tumluğın *titreşdi* – halk soğuktan *titreşti*. (2, 218)

Ürk-: koy *ürkti* – koyun *ürktü*. (3, 420)

Ürki-: *ürkünç* bolup *ürküldi* - *ürküntü*, kargaşalık olup *ürküldü*. (1, 250)

Ürküt-: ol koy *ürkütti*- adam koyun *ürküttü*. (1, 63)

Ürülgen-: bu er ol öpken *ürülgen* – bu adam öfkeyle tulum gibi kabarıp, bu adam öfkeyle tulum gibi kabarındı. (1, 158)

Ürül-: er öfkesinde *ürüldi* – adam öfkesinden şişti, kabardı. (1, 195)

Ürpek-: Tüyleri *ürpermiş* insan ve hayvan için kullanılır. (1, 103)

Ürper-: er *ürperdi* – adam öfkesinden ya da savaş için ürperdi, adamın tüyleri ürperdi. (1, 217)

Yanğkur-: er *yanğkurdı* – adam görünmeyen bir yerden bir ses veya duygu almış gibi sağına soluna bakındı. (3, 400)

Ses yansımalarına göre örnekleri, kullanım çeşitliliği az olsa da bir leksiko-semantik kategori olarak biçim yansımaları kelime, sözlükte yer almıştır.

3. İnsanların Duygu Yapısına, Ruh Durumuna ve Sezimlerine İlişkin Duyumları Taklit Etmede Kullanılan Yansımali Sözcükler

Bu tür yansımalar, kişinin yalnız kendisinin hissetmesi ve hissettiklerini ifade etmesiyle şekillenir. Bu içsel sezimler genelleşerek toplumun genelinde ortak kabul gören kullanımlara dönüşür.

Bunlar Türkçede sayıca çok azdır. Meydana gelmesi için insanın *vücut* (*hissetme*), *koku*, *tad alma* duyularından yararlanmak gerekir.

Bu gruptaki yansımali sözcükler, anlam bakımından insanın gözüne takılan imgeyi (hayali, tasviri) değil, onun hissetme duyularıyla kabul edilen çeşitli içsel sezimlerini, hislerini, duygularını taklit ederek karşılayan yansımaliardır. Örneğin yüreğin *gürp gürp*, *güm güm*, *küt küt* çarpması, atması, başın *zonklaması*, *zon zonk* etmesi, kulağın *çınlaması*, vücudun bir yerlerinin *sızlaması*, yüreğin *cız etmesi* gibi.

DLT'de insan ruhunun, hissiyatının en nazik hâllerini, duygularını, canlı ve renkli bir anlatımla belirten bu yansımali sözcükler, XI. asırdaki yaşam tarzına, hayat felsefesine bağlı olarak o dönem insanının ruhsal ve duygusal durumunu da belirtir. Örnekleri fazla olmasa da bu tarz yansımali sözcükleri de DLT'de görmek mümkündür:

Çınğ: kulakım *çınğ etti* – kulağım *çınladı*. (1, 367)

Ik: anı *ik* tuttu – onu *hıçkırık* tuttu. (1, 37)

Kar kur (et-) : karın *kar kur etti* – karnı *gur gur* diye ses çıkardı, guruldadı. (1,486)

Tirinğ (et-) : kulakım *tirinğ etti* – kulağım *tın etti*. (3, 371)

Sızlağ: Soğuk su içmekten veya buz çiğnemekten dişlerin üşüyerek uyuşması. (1,464)

Sızla-: anınğ tışı buzdun *sızladı* – onun dişi buzdun *sızladı* (onun dişinde buz yüzünden veya soğuk su içmekten sızı peyda oldu, ağrıdı). Erninğ süngüğü sızladı – adamın kemiği sızladı (ağrıdan adamın kemiği sızladı). (3, 297)

Sızlat-: buz tışığ *sızlattı* – buz dişi *sızlattı* (bu, buzun dişi sızlatması yahut buzun dişi karıncalandırmasıdır. El soğuk suya sokulurda soğukluk duyulursa yine böyle denir. (2, 346)

Sınğıla-: kulakım *sınğıladı* – kulağım *çınladı*. (3, 405)

Sinğ: kulakım *sinğ etti* – kulağım *çınladı*. (1, 368)

Sonuç olarak, DLT'de gerek ses gerek biçim gerekse duyu (sezim) yansımali sözcüklere örnek bulmak ve alt sınıflandırma yapabilmek mümkündür. Örneğin ses yansımali sözcükler sekiz farklı alt gruba, biçim ve duyu (sezim) yansımali sözcükler de iki alt gruba ayrılabilir kadar kullanım çeşitliliğine sahiptir. Ses yansımali sözcükler diğer yansımali türlerine göre hem alt grup hem de sayı olarak fazlalığıyla öne çıkmaktadır.

DLT'nin söz varlığında tespit edip sınıflandırmaya tabi tuttuğumuz 204 yansımali sözcük ve bu sözcüklerdeki çeşitlilik, Karahanlı Türkçesinde (KT) özellikle yansımali sözcüklerin sıkça kullanıldığını, o dönem hayatının içinden birçok örneğin yansımaya olarak belirtilip, öne çıkarıldığını göstermektedir.

Yansımali sözcükler, “çab çab, çar çur, kürt kürt, karç kurç, şap şap, sur sur, tükü tükü, kurı kurı, kars kars, sart sürt (kıl-), kart kurt (et-), takır takır (et-), tikir tikir (et-), buç buç (öt-) vb. örneklerde görüldüğü gibi ikileme oluşturarak da KT'nin söz varlığına katkı sağlamaktadır.

Кайнакча

- ТҮМҮР, Хамид (1982), *Азыркы Заман Уйгур Тили Грамматикасы, Морфология, Милетлер Неширияти*, Ташкент.
- АБДУВАЛИЕВ, Ибрагим; САДЫКОВ, Ташполот (1997), *Азыркы Кыргыз Тили, Морфология*, Бишкек.
- МУТАЛЛИБОВ, Салих (1959), *Морфология ва Лексика Тарихидан Қысқача Очерк*, Ташкент.
- ATALAY, Besim (2006), *Divânü Lügati't-Türk*, Cilt- I, II, III, Dizin, Ankara, TDK Yayınları.
- KOCA, Ergün (2010), *Түрк жана Кыргыз Тилиндеги Тууранды Сөздөрдүн Салыштырма Типологиясы*, Бишкек.
- TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara, TDK Yayınları.
- Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү (1984), Фрунзе.
- ZÜLFİKAR, Namza (1995), *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*, Ankara, TDK Yayınları.
- КУДАЙБЕРГЕНОВ, Сарыбай (1957), *Подражательные Слова в Киргизском Языке*, Фрунзе.
- КУДАЙБЕРГЕНОВ, Сарыбай; ТУРСУНОВ Аскар (1980), *Кыргыз Адабий Тилинин Грамматикасы*, Фрунзе.
- Юнусалиев Болот (1959), *Киргизская Лексикология*, Москва.